

VIRÁG TÜNDE

Közfoglalkoztatás és idősgondozás – szegénységre adott válaszok egy alföldi kisvárosban és tanyavilágában

*„Próbálják oda szorítani az embereket,
abba a környezetbe, ahol élnek,
hogyan ott dolgozzanak.”*

Tanulmányomban egy alföldi kisváros szociálpolitikáját, annak intézményeit, munkatársainak szegénységhez való viszonyát és szegénységképét mutatom be. A kisvárosban és az azt körülölelő tanyavilágban élők többsége generációkon át mezőgazdaságból élő, szegény családok tagja. Az elmúlt években az önkormányzat és néhány egyház – a közfoglalkoztatás és az alacsony iskolai végzettséget igénylő, szociális szolgáltatások után járó források maximalizálása révén – számos olyan, munkahely-jellegű státust teremtett a településen, amely nagyon alacsony, de állandó jövedelmet biztosít. Ezeknek a kvázi-munkahelyeknek a megszervezése és működtetése nagyon drága és pazarló megoldás, emellett alapvetően az állami újraelosztástól való függőséget erősíti és konzerválja a szegénységet, ugyanakkor a munka világhoz való kapcsolódás látszatával, az egyházaknál a szervezetten belüli segítségnyújtás révén enyhíti a társadalomból való kirekesztettség érzetét.

A rendszerváltást követően a rendkívül fragmentált önkormányzati rendszerben a települési önkormányzatok széles körű társadalompolitikai felhatalmazást kaptak: kezdeményezhették a szolgáltatások és intézmények kapacitásainak bővítését vagy szűkítését, átcsoportosíthatták a forrásokat, ágazatok, intézmények, szolgáltatások és ellátotti csoportok között – a helyi elit igényeinek megfelelően esélyeket teremthettek vagy szűkíthettek. Az elmúlt években számos diszkrecionális, segély típusú ellátás normatívvá vált, ugyanakkor a közfoglalkoztatás megszervezése a települési önkormányzatok hatáskörébe került és így vált a szegények támogatásának egyik legfontosabb eszközévé, az érdemes és érdemtelen

szegények megkülönböztetésének, büntetésének és/vagy jutalmazásának terepévé. Az egyre szigorúbb workfare, azaz a „segélyért munkát” elv társadalmi és politikai támogatottsága töretlenül tűnik. (Vidra, 2013) Mindezzel párhuzamosan a szegénységről és segélyezésről való diskurzusban az elmúlt években radikális fordulat következett be. Bal- és jobboldali politikusok egyaránt azt vetették fel, hogy nem várható el a dolgozó és adót fizető többségtől, hogy hosszú távon eltartson „dologtanokat”. A jóléti konszenzus felborulásának nyilvánossá vált példái (Monok, Érpatak, Gyöngyöspata) arra utalnak, hogy a helyi szociális konfliktusok egyre gyakrabban öltenek etnikai színezetet, a rendpárti, fegyelmező szegénypolitika elsősorban a cigány családokra irányul. (Szalai 2009, Virág 2009, Ferge 2012, Nagy 2013, Zolnay 2013) Tanulmányomban egy alföldi kisváros szociálpolitikáját, szociális intézményeit, s azok munkatársainak szegénységhez való viszonyát, szegénységképét bemutatva arra szeretnék választ adni, hogy miként alakul a helyi szociálpolitika egy olyan településen, ahol a szegénységnek generációkon átívelő hagyományai vannak, de az itt élő szegények döntő többsége nem cigány. A helyi elit és a szociális szolgáltatások dolgozói mely társadalmi csoportokat ismernek el szegénynek, hogyan vélekednek a szegénység okairól?¹

A város

Kutatási terepünk az Alföld belső periferiáján elhelyezkedő, alig több mint hat és félezer főt számláló település inkább hasonlít egy nagyra nőtt falura, mint egy kisvárosra. Központjában földszintes, falusias házak, egyszerű üzletek sorakoznak, s az egykori legelőből nemrégiben kialakított, de a helybeliek által szinte egyáltalán nem használt közparkon túl semmilyen városias intézménye nincsen. Az elmúlt években uniós forrásból felújított általános iskolán kívül csak egyetlen nagyobb épületet találunk: az évtizedekig gyereketthonként működő, néhány éve üresen álló kastélyt, amelyet a település egykori legjelentősebb földbirtokosa építtetett. Az eleve nagy kiterjedésű, falusias hangulatú települési központban csak a lakónépesség kétharmada él, a fennmaradó egyharmad a város határában elszórtan elhelyezkedő tanyavilágban lakik. A magyar településhálózatban a tanyáknak rendkívül differenciált formái alakultak ki a várostól való távolságuk, az ott élő családok mezőgazdasághoz való viszonya, társadalmi státusa alapján, amelyek az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi átalakulásainak függvényében tovább differenciálódtak. (Erdei 1974, Tímár 1990) A társadalomföldrajz a tanyát és a pusztát eltérő fogalomként használja, a tanyától a pusztát méretén túl az különbözteti meg, hogy az előbbiben önálló paraszti gazdálkodás folyt, míg az utóbbiban önálló gazdálkodónak csak a földesurat, illetve a bérliót lehe-

¹ A tanulmány a „Szociális és etnikai törésvonalak helyi társadalmakban” című OTKA kutatás keretében készült (kutatásvezető: Virág Tünde). A terepmunka során egyrészt a szegényekkel kapcsolatban álló intézményekkel, másrészt a szegénynek tartott családokkal készültek tematikus interjúk. A terepmunkában, az interjúk elkészítésében részt vett: Fehér Katalin, Rézműves Szilvia, Szegedi Dezső, Vígvári András, Vidra Zsuzsa és Virág Tünde. A kutatás helyszínéül választott városnak nincs neve a szövegben.

tett tekinteni. A vizsgált városunkat körbevevő tanyavilág területén egyaránt találhatunk uradalmi jellegű pusztákat és elszórt tanyákat, ennek megfelelően élnek itt egykori uradalmi cselédek, és részben vagy teljesen önállóan gazdálkodó dohánykertészek leszármazottai is. Az elmúlt évtizedekben e kategóriák összerosódtak, és jelenleg mindkét fogalmat használják e terek megjelölésére. Hasonlóképpen a különböző külterületi lakott helyek formái is átalakultak. A városhoz tartozó tanyák esetében nem elszórtan elhelyezkedő házakról, házcsoportokról van szó, sokkal inkább egymással párhuzamosan, az út mentén sorakozó házakról, amelyek szerkezetükben inkább egy aprófaluhoz hasonlítanak. A városhoz tartozó kéttucatnyi tanya nagyon különböző helyzetben van: ahhoz legközelebb található, azzal szinte egybeépült a legnépesebb tanyák többsége, amelyek lakónépessége két-háromszáz fő között mozog; majdnem mindenhol működik bolt, kocsmá, sőt egy-egy tanyán alsó tagozatos iskolát, máshol óvodát is találhatunk. A várostól távolodva a tanyák egyre kisebbek, szétszórtabbak lesznek, a legeldugottabb, már csak földutakon megközelíthető tanyákon csak néhány család él. A várostól, a szolgáltatásoktól, a közlekedési lehetőségektől való távolság, az ott elérhető infrastruktúra eleve meghatározza a tanyákon élő családok státusát. Az elmúlt évtizedekben egy-egy eldugottabb, nehezebben megközelíthető tanyáról nem rögtön a városba, hanem egy nagyobb, jobb adottságokkal rendelkező tanyára költöztek a családok, és ezzel a tanyavilágon belül indult el egyfajta koncentrációs folyamat. A tanyavilág földrajzi kiterjedtségét jelzi, hogy a legtávolabbi tanyákról már nem a közigazgatásilag hozzájuk tartozó városba, hanem a szomszédos kisvárosba járnak vásárolni, ügyeket intézni. Annak ellenére, hogy a tanyákon élő családok többsége igyekszik a városba költözni, az elmúlt két-három évtizedben nem változott a külterületen élők száma – ez egyrészt az itt élő családok magasabb gyerekszámának, másrészt az elmúlt két évtizedben jellemző szociális migrációnak a következménye.

Kisvárosunk a statisztikai mutatók alapján a magyarországi települések legszegényebbei között található: az ipari munkahelyek hiánya, a szűkös és időszakos ingázási lehetőségek miatt az itt élő családok alapvetően helyben, a mezőgazdaságból igyekeznek boldogulni. A kisvárosban élő népességet az alacsony iskolázottsággal párosuló magas munkanélküliség jellemzi.² Kutatások sora arra hívja fel a figyelmet, hogy a munkaerőpiacról való tartós kirekesztettséggel, szegénységgel jellemezhető társadalmi csoportban a cigány népesség erősen felülreprezentált; a cigány háztartások több mint felét jellemzi. Ugyanakkor a tartós szegénység és az etnikai hovatartozás közé nem tehetünk egyenlőségelet; a tartós szegénységben élő háztartások mintegy háromötödében nem roma származásúak élnek, és a cigánynak tartott népesség egésze sem tartozik a legszegényebbek körébe. (Bass – Darvas – Dögei – Ferge – Tausz 2007)

² A városban 2013 júliusában 18,36%, 2014 januárjában 21,49% volt a hivatalos munkanélküliségi mutató, ami jelentősen magasabb mind a megyei, mind az országos arányoknál (ÁFSZ). A 2011-es népszámlálás adatai alapján az iskolázottsági mutatók jóval kedvezőtlenebbek mind a megyei, mind az országos arányoknál: az itt élők alig több mint ötöde rendelkezik érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel, ami épp a fele az országosan tapasztalhatóknak. (Népszámlálás 2011)

Kutatási terepünknek éppen azért választottuk ezt az alföldi kisvárost, mert itt a szegény családok között csak néhány cigány él, a városban és az azt körbevevő puszták többségében a „hagyományos szegénységből” érkező, egykori uradalmi cselédek leszármazottait találjuk. Azokat a „régi szegényeket”, akik az elmúlt évtizedekben az ipari világhoz legfeljebb csak részlegesen kapcsolódtak, majd onnan a vidék rendies alávettségébe minduntalan visszaszorultak. Ők zömükben nincstelen agrárproletárok, hol ipari, hol mezőgazdasági munkát végző napszámosok, mezőgazdasági cselédek, akiknek következő generációja már a képzetlen mezőgazdasági foglalkozásúak többségét tette ki a szocializmus időszakában. (Szalai 1998, Ferge 2002)

A várost körülvevő tanyavilágban mindig is egy-egy uradalomhoz tartozó mezőgazdasági munkások, részben az uradalomnak közvetlenül dolgozó cselédek, részben attól nagyobb függetlenségben élő, többé-kevésbé önállóan dolgozó dohánykertészek éltek. A szocializmus időszakában a téészek a korábbi uradalmi struktúrán szerveződtek: minden tanyán külön téesz működött, amelyek a szövetkezetek összevonása után is megtartották viszonylagos gazdálkodási önállóságukat. Ezzel párhuzamosan szinte minden családnak lehetősége nyílt a háztájizásba való bekapcsolódásra. A rendszerváltás után a frissen kialakuló középirtokok vették át a korábbi uradalmak, majd téészek gazdasági funkcióit, azaz a tanyákon élő családok zöme ugyanott, ugyanazonokon a földeken, cselédként vagy napszámosként dolgozik generációk óta. A tanyák lakóit a környező földekhez és azok birtokosaihoz kötő szoros kapcsolat, a szocializmus időszakában még működő dohánytermesztés speciális munkaszervezést igényelt, amely sajátos életvezetési szokásokat, mentalitást, értékrendet alakított ki a családok között. Ez napjainkban is érezteti a hatását. Sem a cselédek, sem az önállóan gazdálkodó dohánytermesztők élete nem köthető a kiterjedt nagycsaládhoz, a falusi társadalmaktól eltérően nem állt mögöttük a nagyszülők, a kiterjedt rokonság támasza. Ebből következően egyrészt a nők szerepe mind a családban, mind a termelésben sokkal erőteljesebb volt, másrészt a gyerekek már egészen fiatal koruktól bekapcsolódtak a mindennapi munkába. A kiscsalád összetartása, a „szakadásig való dolgozás” ethosza, a fiatalok korai anyagi függetlenedésének vágya és kényszere, ebből következően a továbbtanulás mint érték és elérhető cél hiánya a mai napig tetten érhető a családok életében. Ez az életforma – a folyamatos küszködésé, középpontjában az uradalomban, majd a téeszben, háztájiban, napjainkban pedig a mezőgazdasági vállalkozóknál végzett, kemény munkával – egyben normát is jelent, amelyben mindenki osztozik, és amely magától értetődően illeszkedik a család- és élettörténetekbe. (Mátyus–Tausz 1984, Takács 1964, Virág 2014) E létforma szerves része a beosztás, a fogyasztási javakról való lemondás, a szűkösség mindennapi megélése. Olyan világ, ahol a szegénység szégyellnivaló, és a család célja annak mindenáron való titkolása.

A helyi szociálpolitika és szociális ellátás szereplői és szinterei

A városi önkormányzat

A helyi társadalomtörténet tükrében értelmezhető a város szociálpolitikája, viszonya a szegényekhez, a szegénység okozta problémák kezeléséhez: az elmúlt két évben a város minden, nem kötelező szociális ellátást, az oktatási intézmények jelentős részét, saját forráshiánya és az egyházi fenntartású intézmények kedvezőbb finanszírozása miatt „kiszervezett” a városban működő egyházaknak. A családsegítő és a gyermekjóléti szolgálat továbbra is kistérségi fenntartásban működik. A családsegítőnek mindössze egy állandó alkalmazottja van a hatezer főt számláló városban, ő látja el az egész a várost. „Családsegítésre nincs nagy igény. Nem jellemző” – mondja a polgármester. A családsegítő munkatársának irodája az önkormányzat épületében van, a szociális ügyeket intéző két kollégával közös szobában. Mindennapi munkája általában kimerül abban, hogy segít az ügyfeleknek kérvényt kitölteni, illetve a szociális osztály munkatársai az eseti segélyek elbírálásában is kikérik a tanácsát. A polgármester és a képviselő-testület alapelve, hogy csak a legvégső esetben lehet készpénzben segílyt fizetni, amit lehet, természetbeni hozzájárulással, más segítséggel kell megoldani; ebből következően pénzbeli támogatás iránti kérelmet nagyon ritkán bírálják el pozitívan.³ A szociális munkás a családokhoz nagyon nehezen jut el, amiben nemcsak hivatalos teendői akadályozzák, hanem a közlekedési eszközök hiánya is: mivel a falugondnoki szolgálat is átkerült az egyházi szolgáltatóhoz, amelytől ilyen jellegű támogatást nem kap, a tanyákra szinte alig tud kimenni. A városban a saját kerékpárját használja. Így elsősorban azoknak a családoknak tud egyáltalán segíteni, akik bejönnek hozzá a hivatalba – igaz, a klienseket csak a házasságkötő terem díszletei között tudja fogadni, leültetni. A gyermekjóléti szolgálat munkatársai hasonló helyzetben vannak: az átszervezés után az általános iskola épületének alagsorában kaptak egy helyiséget. És ahogy mesélik, az ügyfelek hetekig meg sem találták őket. Mindez nem egyedi jelenség, nemcsak erre a kisvárosra jellemző helyzet: az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyét a település mérete, területi elhelyezkedése, az ott élő népesség összetétele, a szolgáltatást nyújtó önkormányzat pénzügyi helyzete jelentős mértékben befolyásolja. (Rácz, 2007) A szolgáltatásokhoz való hozzáférést, annak minőségét korrigálhatják különböző fejlesztési pályázatok, s az azokban való részvétel vagy az abból való kimaradás a helyi elit társadalompolitikai elképzelését tükrözi. Esetünkben eddig egyetlen ilyen jellegű program nem volt a településen.

Miközben a város vezetői a családsegítő és a gyermekjóléti szolgálat munkáját nem tartják fontosnak, a közfoglalkoztatás megszervezését és működtetését kiemelten kezelik, lényegesnek tartják. Egyrészt a polgármester mindent megtesz annak érdekében, hogy minél több embert

³ A képviselő-testület határozata alapján az eseti segély összege maximum ötezer forint lehet, amit egy családnak évente háromszor bírálhatnak el pozitívan.

tudjon foglalkoztatni, akár egész évben is. Ennek megfelelően a START közmunkaprogramban résztvevők száma a városban viszonylag magas: 160–180 fő. A közfoglalkoztatottak korábbi évekhez képest magas száma megfelel az országos tendenciáknak: az elmúlt két évben egyre többen, egyre hosszabb ideig vettek részt különböző közfoglalkoztatási programokban. (Koltai–Kulinyi 2013) A közfoglalkoztatással kapcsolatos helyi narratívák megegyeznek a hivatalos elvárásokkal: „*Akik akarnak, tudnak dolgozni – jobb dolgozni 48-ért, mint otthon ülni 22-ért.*” (polgármester) Az önkormányzat lehetőség szerint részt vesz minden pályázaton, például a jövő évtől – annak ellenére, hogy a városban több egyházi szervezet is végez idősgondozást – hat fő idősgondozót fognak alkalmazni.

„Elég jól le van fedve az idős réteg, az egyházak csinálják, amit csinálni kell, de ha csak elbeszélgetnek vele egy fél órát, akkor is megérte. Elsősorban azért pályáztam, mert hat embernek adok újra munkát.” (polgármester)

Másrészt, illeszkedve az elmúlt évek diskurzusaihoz, a közmunka megszervezésének narratívákban megjelenő nagyon fontos eleme a fegyelmzés és a munkára nevelés. A közmunka szervezője és irányítója a kisváros polgármestere, aki, annak ellenére, hogy vannak brigádvezetők is, elmondása szerint minden reggelét a közmunkásoknál kezdi: „*fontos, hogy tudják, rajtuk van a szemem*”. A polgármester fontosnak tartja, hogy a munkának legyen látszata, „feleslegesen” nem alkalmaz embereket. Az elmúlt két évben vízelvezető árkokat tisztítottak, rendbe tették a dűlőutakat, járdát építettek, megoldották a vízelvezetést, ez évtől erdőtelepítést terveznek... Összességében a polgármester, és a település legtöbb vezetője pozitívan értékeli az új típusú közfoglalkoztatást, hiszen „*nemcsak a lapátot támasztják, van valami látszatja is*”. Az országosan tapasztalhatóhoz a közfoglalkoztatás fontos eleme a munkára nevelés, ami a városi gyakorlatban azt jelenteti, hogy a START közmunkaprogram első hónapjaiban még fegyelmivel is küldtek el embereket, ha munka közben italozáson vagy kémsésen, korai lelépésen kapták őket, tudva, hogy ezzel hosszú időre megfosztják őket minden szociális ellátástól. A polgármester büszkén mesélte, hogy míg az első héten tizenkét embert kellett hazaküldenie, utána már hétről hétre csökkent ez a szám, jelenleg havonta már csak egy-két esetben kell valakit ilyen módon fegyelméznie. „*Drasztikusnak tűnik, de másképp nem lehet ennyi embert kordában tartani*” – mondja a polgármester. Az érdemes-érdemtelen, dolgozni akarók és nem akarók kategóriájának erősségét jelzi, hogy az még az etnikai megkülönböztetést is felülírja:

„Engem nem érdekel, nekem nincs velük bajom, én nem is szoktam cigányozni őket. Amikor polgármester lettem, mindig jöttek hozzám, hogy földúton kellett feljönni a buszhoz, sáros a gyerekek cipője, az volt az első dolgom, hogy lapátot adtam nekik – csináljatok magatoknak járdát. Én tudom kezelni őket. (...) Lassan megszokják egymást, vannak ott nem cigányok is.” (polgármester)

Az etnikai megkülönböztetés és diszkrimináció hiánya nem feltétlenül a másik elfogadásának, mint inkább annak a jele, hogy ebben a kisvárosban a cigány családok a rászoruló munkanélkülieknek csak töre-

dékét jelentik, számuk elenyésző, a rászorulóknak között nem jelennek meg markáns csoportként.

A rászorulóknak tavaly március elején kellett igazolniuk, hogy az előző évben volt 30 nap munkaviszonyuk, ennek hiányában elestek a foglalkoztatást helyettesítő támogatástól és a közmunkában való részvételtől lehetőségétől is. A férfiak könnyebb helyzetben voltak, hiszen döntő többségük „megfordult” már a közmunkában, a nőknek ugyanakkor az önkormányzat nagyon kevés lehetőséget tudott biztosítani. Az önkormányzat mereven elzárkózott, hogy munka nélkül vagy valamilyen látogatmunkára kiadja az igazolást. A helybeli egyházak hajlamosabbak voltak a hozzájuk fordulókhoz segíteni. A városban dolgozó szociális szakembereknek, az önkormányzatnak sincs rálátásuk arra, hogy hányan lehetnek azok, akik semmilyen ellátásban nem részesülnek, hiszen nemcsak azokról van szó, akik kiestek a rendszerből. Véleményük szerint számosan élnek olyanok is a városban, akiknek nincs rendszeres munkajövedelmük, de még nem jelentek meg a rendszerben.

„Van, aki nem is megy el, egyáltalán jelentkezni hivatalba, mert ahhoz már büszke, meg azt mondja, hogy annál ő jobb szakember, hogy ő itt sepreghessen.” (szociális munkás)

A közfoglalkoztatás megszervezése igazodik a település struktúrájához: a belterületen szerveztek három férfi és egy női, valamint a négy jelentősebb tanyasi központban egy-egy brigádot. A tanyasi brigádok működtetésének egyik legfontosabb célja, hogy lehetőleg minél kevesebbet kelljen mozogniuk az embereknek.

„Ez elsősorban az embereknek optimális – ha 8-10 km-t kell biciklizniük reggel és este, előbb-utóbb megunják...” (polgármester)

„Próbálják oda szorítani az embereket, abba a környezetbe, ahol élnek, hogy ott dolgozzanak.” (tanyasi brigádvezető)

Másrészt a szűkebb környezetükben dolgozó közmunkások könnyebben reflektálhatnak a helyben megoldandó feladatokra, amelyek sora nagyon széles skálán mozog: az erdőtisztítás mellett a puszták közötti földutak, a tanyák közterületeinek rendbetétele, az idősebb lakosok segítése.

„Én két hónapja főnököt nem láttam a környéken, telefonon megkapom az értesítést. Naponta jön a traktor, viszi be a fát, látják, hogy dolgozunk. Meg vannak velünk elégedve. Télen havat takarítunk, járdát letisztítjuk, időseknek bevisszük a fát. Polgármester tartott közmeghallgatást, hogy mit lehet kérni a közmunkásoktól, mit nem. Volt egy néni, szólt, hogy a tető be van szakadva, hogy csináljuk meg. Hát szóljon a családjának. De amúgy amit mondanak, mindent csinálunk.” (tanyasi brigádvezető)

A brigádvezetők többsége korábban valamelyik intézménynél dolgozott, megbízható ember, akit a polgármester személyesen választ ki. Idézett interjúalanyunk 17 évig dolgozott a városi gyermekotthonban karbantartóként, annak bezárása után került a közmunkásokhoz brigádvezetőnek, maga is tanyasi lévén az egyik tanyasi brigádba. A brigádvezetők maguk választják ki az embereiket, de a munkájukért is ők felelnek.

„A munkatársak nem cserélődnek, három ember egy hónapja jött, de ők mennek vissza a kanálshoz [Vízügyi Igazgatóság], de a maradék kilenc az fix, tavalý is így voltunk. Van olyan pusztai, aki iszik, az nem jön ide, engem ne cseszegessen a polgármester. Volt olyan, hogy mentem utána a kocsmába és megmondtam neki: ha bemész, kirúgatlak... Nem ment be, jött vissza hozzám dolgozni. Nincs gond velük, ha azt mondom, pihenjünk, pihennek, ha azt mondom, menjünk, csinálják, egyformán tartjuk a markunkat a fizetésért. A munka csak akkor halad, ha mindenki egyetértésben van és dolgozik.” (tanyasi brigádvezető)

Összegezve azt mondhatjuk, hogy az önkormányzat a szegénység problematikájának megközelítésekor az egyéni felelősséget hangsúlyozza, azt, hogy munkával mindenki tud boldogulni. A közfoglalkoztatás kiterjesztését, a segélyért munkát elv, azaz a *munkakényszer* alkalmazását fontosnak, sőt a helyi társadalmi béke elengedhetetlen, egyetlen eszközének tartja. Az önkormányzat minden pályázati lehetőséget megragad arra, hogy lehetőség szerint minél több embert vonjon be a közfoglalkoztatásba, de egyetlen, a szegénység enyhítésére, a szociális szolgáltatások kiterjesztésére irányuló fejlesztési pályázaton nem vett még részt. A települési gyakorlatban a közfoglalkoztatás a helyi társadalom elvárásaihoz illeszkedő, munkához kötött segélyezés. Más településekkel ellentétben itt a helyi narratívákban a rendes-rendetlen, dolgozó-dolgoztalan emberek közötti törésvonalnak nincs etnikai jellege, hanem az életvitelben, életmódban, elsősorban az alkoholfogyasztáshoz való viszonyban jelenik meg. A településvezetők és szociális szakemberek narratíváiban a napközben, munkaidőben gyakorolt alkoholfogyasztás az egyik legfontosabb határvonal a dolgozni tudók és az arra képtelenek között. A közfoglalkoztatásban, ahogy a környékbeli foglalkoztatóknál is erős elvárás, hogy az ott dolgozók csak munkaidőn túl fogyasszanak alkoholt.⁴ Ugyanakkor tereptapasztalataink alapján azt mondhatjuk, hogy a munkaidőn túli alkoholfogyasztás teljesen általános, és csak akkor van családi-közöségi szankciója, ha már rendszeresen a bántalmazáshoz, tettelegességhez vezet. (Ambrus, 2000) Mindezeket megerősítik terepmunkánk során szerzett tapasztalataink is: egy munkaszüneti nap reggelén az egyik pusztán – függetlenül attól, hogy egyébként az érintettek folyamatos munkaviszonyban vagy éppen alkalmi munkásként dolgoznak-e – alig találkoztunk olyannal, aki aznap ne ivott volna alkoholt, délutánra pedig már az egész pusztá derűs alkoholmámorban úszott.

⁴ Az alkoholprobléma súlyát az is jelzi, hogy a környéken működő fatelepek szinte mind-egyikén megszondáztatják reggelente a dolgozókat. *„A kapunál van egy beléptető rendszer. A falon van egy nyomógomb, amit azért csináltunk, hogy amikor jönnek be az emberek, mindenkinek meg kell nyomni a gombot. Ha jelez, akkor szonda fúvása kötelező annak, akit kiválasztott a gép, véletlenszerűen. Ez dokumentálva van. Annak az embernek haza kell menni. Arra a napra nem kapott bért, egy igazolt napot kapott, és másnap már meggondolta. Harmadjára már nem kell jönni. Ebben nagyon következetes vagyok.” (üzemvezető a fatelepen)*

Egyházi szociális szolgáltatások

Miközben az önkormányzat a kisvárosban csak a kötelezően előírt szociális szolgáltatásokat biztosítja társulási formában (bár azt is igen erősen megkérdőjelezhető minőségben és elérhetőségi lehetőségekkel), addig az egyházak szociális szolgáltatásai egyre bővülő kínálatot mutatnak. A városban jelen lévő egyházak – igaz, nagyon különböző célcsoporttal és elvi megközelítéssel – nagyon aktívak a különböző szociális ellátások szervezésében és működtetésében.

Az önkormányzati-kistérségi fenntartású szociális intézményrendszer 2012. január elsejével alakult át. A 2007-ig önkormányzati, majd 2011 decemberéig kistérségi fenntartásban működő szociális gondozóközpont a református egyházhoz került, a korábbi gondozóközpont vezetője és munkatársai ugyanazok maradtak.⁵ A református egyház szociális és gondozási központja az idős ellátására koncentrált, a tanyagondnoki szolgálat is ennek van alárendelve. A várost körül ölelő tanyavilágot három körzetre osztották, ahová három buszjáratot állítottak be. Legfontosabb céljuk, hogy ha valaki valamilyen ügyet szeretne elintézni a városban, az be tudjon jönni, aki bajba kerül, annak tudjanak segíteni. A tanyagondnoki szolgálat emberei hordják az ebédet az időseknek, behozzák őket az orvoshoz, elviszik hozzájuk az idősgondozókat, gyakorlatilag ők azok, akik a családokkal, elsősorban az idősekkel mindennapi kapcsolatban állnak. Bár a gondozóközpont átvette a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás üzemeltetését is, és a központban folyamatos telefonügyeletet tartanak, az idősebbek inkább ragaszkodnak a tanyagondnokkhoz és az idősgondozókkal kialakított személyes kapcsolatokhoz és mindennapi gyakorlatokhoz. A szenvedélybetegek nappali ellátását 2013-ban szervezték meg. A szociális szolgáltatások megszervezésével a református egyház az egyik legjelentősebb foglalkoztató lett a városban; közel negyven alkalmazottjának többsége helybéli.

A református egyházhoz hasonlóan a görög katolikus egyház is nyújt házi segítségnyújtást a városban és a tanyákon, megszervezte a szenvedélybetegek nappali ellátását is. Bár a két egyházi szolgáltató között érezhető némi versengés, de a hivatalos véleményekben ez nem jelenik meg.

„Görög egyházzal nem napi szintű a kapcsolat, de korrekt az együttműködés. Nem nagyon kerülünk kapcsolatba, csak ha az ellátott vált szolgáltatót. Mi mindenhol jelen vagyunk, mindenki jelen van mindenhol. Nem is az a döntő az egyénnél, hogy ki a szolgáltató, milyen egyházhoz tartozik, hanem hogy ki a gondozó. Gondozóhoz kötődnek.”
(református szociális szolgálat vezetője)

A két egyház szolgáltatásai között az egyik fontos különbség, hogy a görög katolikus egyház már a kilencvenes évek elejétől aktívan részt vett a városi szociális ellátások szervezésében. Első kezdeményezésük, még a kilencvenes évek elején, a családok átmentési otthonának megszervezése volt.

⁵ A szociális szolgáltatások átadásával párhuzamosan a városban működő három óvodából kettőt a görög katolikus egyház vett át.

„Itt negyvenen lehetnek a gyerekekkel együtt. Régebben az mutatkozott, hogy inkább a bántalmazottak voltak legtöbben, most már inkább a szociális rászorultság miatt. Nagyon elenyésző, aki bántalmazottként kerül ide. De ha bántalmazott is, ha megnézzük a családi hátterét, akkor általában szegény családkból jönnek, most is olyan érkezett hozzánk, hogy kilakoltatás előtt voltak. (...) Országosan fogadunk, de a városból is szoktak egyébként jelentkezni, de ők hamar visszamennek a családhoz, mert apuka itt nyilván megtalálja. Itt nem lehet őket dugdosni. Akik távolabbról érkeznek, aki bírja a közösséget, az megmarad, aki pedig nem, az elmegy, és az beáldozza a gyerekeit, mert kiemelik a családból, ha visszamennek. Általában itt szoktak maradni. (...) Kicsit féltünk, hogy elzavarják a papot. De munkalehetőség nagyon sok családnak kenyeret ad. S valamit valamiért elven, szerintem így fogadta el a város.” (az otthon vezetője)

Ugyanakkor az anyaotthonban élők is munkaerőt jelentenek a városnak, hiszen sokan járnak ki innen napszámba dolgozni. Az anyaotthonból minden évben jön néhány anya, aki a városban folytatja az életét, itt talál albréletet, megélhetést, de az is gyakori, hogy egy városihoz mennek férjhez.

„Van olyan férfi, aki levelet írt, hogy esperes úr ajánljon neki. De személyesen többen érdeklődnek. Oda szoktak jönni, megállnak a kapuba, mondják, hogy vigyek ki pár anyát. Mutassam meg, mint a vásáron. Hát ők tényleg társnak akarják kivinni, aki mos, főz, takarít, és egyébként tényleg van, aki kimegy. Találnak így párra, elsősorban elvált ember, özvegy, vagy agglegény volt.” (szociális gondozó az anyaotthonból)

Következő intézményük az idősek otthona, amelyet 1996 januárjában nyitottak meg. 2003-ban a katolikus egyház is nyitott egy időotthont a városban, de míg ez utóbbiban jelentős belépő összeget kell fizetni, vagyis ezt inkább a módosabbaknak szánták, ahova távolabbról is költöznek be idősek, addig a görög katolikus egyház zömében a tanyasiakat és a környék szegényeit fogadja be.

„Mi itt a rászorultságot nézzük elsősorban, nem a belépőnek az »értékét«”. (nyugdíjas otthon vezetője)

A nyugdíjas otthon egyik részlegét kifejezetten a krízishelyzetek kezelésére tartják fenn, ahova bármikor el tudnak helyezni néhány idős embert.

„Más szegénynek lenni itt a faluban és más kinn a tanyán. Például behoztunk egy bácsit, azért, mert olyan körülmények között élt, ahol nem maradhatott. Ezt akkor tudnák elképzelni, ha bemennének a házba. Olyat még nemigen láttak. Villanyvilágítás nincs, a tisztaságnak a legkisebb foka se. Ez a bácsi, akit most hoztunk be, ő neki 11 gyereke van, a felesége elvált, beköltözött Debrecenbe, ő egy juhász ember volt, kinn élt a falu végén. A gyerekei annyit gondoskodtak róla, hogy itt elhelyezték. Nagyon rendesek voltak, mert azt mondták, hogy ráádól a ház.” (szociális gondozó)

E két intézmény működtetése mellett két-három évvel ezelőtt jelentősen bővült a görög katolikus egyház által nyújtott szolgáltatások köre, 2010 novemberében szervezték meg az idősek házi segítségnyújtását és a szenvedélybetegek nappali ellátását, majd 2011 márciusától a szociális étkeztetést. E három szolgáltatás megszervezésével egyrészt a legjelentősebb foglalkoztatók lettek a városban, másrészt alternatívái a kistérségi,

majd református szolgáltatásoknak. A református egyházhoz hasonlóan a görög katolikus idősgondozók is a város egész területén szolgáltatnak, beleértve a tanyákat is, de azzal a hátránnyal, hogy a közlekedéshez nem tudják igénybe venni a falugondnoki szolgálat járműveit. Így különösen a tanyán élő idősek ellátásának megszervezésekor fontos szempont volt, hogy az idősgondozók egy része is valamelyik tanyán lakjon, helyben lássa el feladatát. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy csak a tanyán élő idősgondozók azok, akik közvetlenül látják és ismerik a tanyasiakat a maguk problémáival. Mindezen túl minden idősgondozónak vásároltak kerékpárt.

„Különbőség van a városban élő idősek, illetve a tanyán élő idősek között. Ott nagy segítséget jelent az egyedül élőknek, hogy van, aki kijár hozzájuk, aki tartja a kapcsolatot közte és a falu, vagy a város között. Bevásárol, gyógyszert, húst, ilyen dolgokat. Míg egy bent élő idős ember egy kicsit ilyen szempontból könnyebb helyzetben van, bár ő is rászorul erre, hogy elkísérjék. Itt is a törvény jön közbe, hogy rengeteg dilemmánk van azzal, hogy mit szeretne az ellátott. Mivel faluban élünk, tanyán, mit tehet egy idős, veteményest, kiskertet tart, s azt kéri, hogy ebben mi is segítsünk. Ezt nem teszi lehetővé a törvény. Városi ember dolgozta ki, aki lakik ott egy lakásban, és akkor a közvetlen környezetét tartsa rendbe, menjen el boltba, orvoshoz. Így sok mindent egyénileg megbeszélünk. Kísérni orvoshoz, mosogatás, takarítás, vagy változó, mi kell éppen. Ágyban fekvőink is vannak, akik mondjuk, még nem szeretnék idősek otthonába menni, még nem döntöttek el, ott a fürdetésben, mozgatásban segítik őket. Van, akit elhelyezünk másik otthonban. Bár sok időstől hallottam, milyen jó, lefőzöm a kávé, mire jön a dolgozód. Van ilyen munkahely, hogy kávéval várja, tehát lehet, hogy azt írja be, hogy a környezetét rendbetettem, de az is lehet, hogy épp egy tyúkot pucolt vele közösen. De azt nem írhatja be.” (szociális szolgálat vezetője)

A városban minden szociális szakember a szegénységnél is nagyobb problémaként említette a szinte minden családban közvetve vagy közvetlenül, a mindennapokban is jelen lévő, nagyon súlyos alkoholproblémákat és az ezzel járó társadalmi, szociális, családi konfliktusokat. A szenvedélybetegek nappali ellátása egy ilyen volumenű problémát nem tud kezelni. Ők alapvetően azoknak tudnak segíteni, akik önként jelentkeznek. Egy faluként működő kisvárosban mindenki pontosan tudja, hogy ki az, aki súlyos alkoholproblémákkal küzd, de ennek kezelését vállalni sokkal nehezebb. A szociális munkások elbeszélése szerint a legnehezebb feladat az volt, hogy miként létesítsenek kapcsolatot a rászorulókkal. Ebben segítségükre volt a szenvedélybetegeknek nyújtott szociális étkeztetés: sokuk számára az egyház által nyújtott, napi egyszeri meleg étel jelent az egyetlen, rendszeres étkeztést. Azaz a szolgáltatás azokat a többségében egyedülálló, legsúlyosabb állapotban lévő alkoholbetegeket éri el, akik már ezt nyilvánosan is vállalják, és akiknek a szenvedélybetegsége már a mindennapi túlélést veszélyezteti. Többen közülük a fűtés hiánya vagy a ház állapota miatt gyakorlatilag hajléktalanként élnek.

„A Szendélybetegek Nappali Intézménye 30 fős, ott van 33 ellátott, na és ott van még csak nagy szegénység. Itt főként alkohol, gyógyszer alkohollal kombinálva, illetve a játékszenvedély is gyakori. De az alkohol a fő. Ezek a kannás bort, meg ki tudja, mit isznak. Napi szinten kapnak egy tál meleg ételt, másodikat, levest, sokan csak annyit esznek. És hogy mi kezdődött hamarabb, a szegénység, vagy a szenvedélybetegségük, érdekes, mindenkinek más. Amikor mi ezt elkezdtük Judittal, akkor olyan embereket ismertünk meg,

akik mellett, ha találkoztunk volna vele a faluba, átmegyünk a másik oldalra, mert piszkos, ápolatlan. És akkor megtudtuk, hogy van szakmájuk ezeknek az embereknek, s jó meseterembek is voltak köztük. Azután jött egy valami az életükben, egy válás, munkahely elvesztés, egy baleset, s megindultak a lejtőn. (...) Van olyan, aki egész télen semmi fa nélkül túlélte a telet. Nálunk melegedett, hazament, betakarózott. (szociális munkás)

A rendszeres napi kapcsolattartás eredményeképpen egy évvel később már aktívabban is be tudtak vonni szenvedélybetegeket különböző tevékenységekbe, ezek közül az egyik legsikeresebb a közös kerttel való, mindennapi foglalatosság.

„Mi annyit csinálunk a »szenvedélyesekkel«, hogy van az egyháznak kertje, gyümölcsfa van benne, krumplit vetettek, üvegház van, hoztak bele paprikapalántát, a »szenvedélyesek« is napszámban voltak, itt-ott kaptak valamit, 1-1 szálát. Van malac is, azt levágtuk, volt belőle ünnepség, meg kiosztottuk, vihettek haza. De ezt igazából nem is lehetne csinálni. A »szenvedélyes« normatívából tápot vettünk, kukoricát, ott nevelték a malackát. Ilyen a munkaterápia. Tavaly a gyümölcsfák között kiparcelláztuk, térképet készítettünk, hogy ez a Karcsié, ez a Pistié, kaptak vetőmagot, permetszert, meg a földművelést is nekik kellett. Nem nagy terület, de nagy energiánkba telt, hogy Kati, gyere már és kapáld már meg, lemaradtál, rajta a krumplibogár, vedd a permetezőt a hátadra, és csináld...” (szociális munkás)

A szociális szakma a szegénységről

A szociális szakmában, közigazgatásban dolgozók elbeszéléseiben csak a közvetlen életveszélyt tekintették olyan helyzetnek, amikor egy szakembernek már be kell avatkoznia egy család életébe.

„Ha nincs meg a mindennapi betevője és nincs meg a fűtése. Mindennapi szükségletek kielégítése. Ruhát kapnak bárhol. Segélyszervezetekkel kapcsolatban vagyunk, a Vöröskereszttel. Tánkonyv nem okoz gondot. Csak az ennivaló meg a fűtés, a téli hideg, vagy, hogy gázpalackot cseréljen.” (szociális gondozó)

„Aki közmunkában van, az megállt az elszegényedés útján. Próbálnak megélni abból, ami van, kicsit szegényebben. Nem hitelből. Közműtartozás is megállt, fagyűjtésre álltak át. Nem olyan sok a tartozás.” (polgármester)

A szegénységről, szegényekről való beszédmódot befolyásolja, hogy a szociális szakemberek többsége maga is szegény családból származik, többeknek a hetvenes-nyolcvanas évek a tényleges szűkösség időszakát jelentette, ugyanakkor a hiányos öltözetről, a meleg cipő és a télikabát hiányáról, a zsíros kenyeres reggelikről szóló elbeszéléseket megszépíti az egyenlőség, a kollektív szegénység emléke. Ebből a nézőpontból értelmezhetőek a jelen differenciált anyagi helyzetét, a fogyasztási javak előtérbe helyezését elutasító kijelentések.

„Annyira megnöttek az elmúlt években az emberek igényei, minden gyereknek van mobiltelefonja, akármilyen családból van, mindenki azért mindenféle ruhákban jár. Most szégyelli, minél szegényebb valaki, annál jobban akarja bizonyítani, hogy ő is ugyanolyan ruhát ad a gyerekére.” (szociális gondozó)

A rendszerváltást követő anyagi és társadalmi differenciálódás során sokaknak kellett szembesülniük a saját szegénységükkel. A kilencvenes évektől a városban élő családok között egyre markánsabban jelent meg a „tehetős és szűkölködő”, az „aki megengedheti magának, és aki nem” felosztása.

„A hetvenes években nem voltak gazdagok, más igényük volt az embereknek. Aki a hetvenes években nem volt szegény, ma az lenne.” (védőnő)

A szociális szférában dolgozók egyetlen társadalmi csoportot ismernek el egyöntetűen érdemes rászorulóként: az időseket, elsősorban a tanyán élő egyedülállókat. Hasonlóképpen egyértelmű számukra, hogy tanyán élni mindenképpen hátrányt jelent: miközben a városban él egyfajta tisztelet a tanyán élő emberek iránt, maga a város is mindent megtesz annak érdekében, hogy a tanyasiak élete könnyebb, élhetőbb legyen; támogatja az intézmények megmaradását, különös figyelmet fordít az utak karbantartására, fontosnak és támogatandónak tartja a tanyagondnoki szolgálatot. Ha azt kérdeztük, hogy a város mely részén koncentrálódik a szegénység, szinte mindenki egyértelműen a tanyákat jelölte meg.

„Az emberek megítélése szerint ott olcsóbb az élet, de van olyan tanya, ahol nincs víz meg villany – persze olcsóbb a fenntartás. Színvonalbeli különbség maga a mód, ahogy él – nem tudjuk, hogy nem tudja megvenni, vagy fizikailag nincs rá lehetősége.” (szociális gondozó)

Az, hogy a tanyákon élők aránya nem csökken, elsősorban annak köszönhető, hogy az alacsony ingatlanárak miatt a tanyák a szociális migráció célterületévé váltak. A beköltözők különböző társadalmi csoportokhoz tartoznak, illetve különböző hullámokban érkeztek a településre. Azt, hogy pontosan hány család és honnan költözött a tanyákra, senki sem tudja pontosan. A nagy kiterjedésű, elszórt tanyavilágban a közvetlen szomszédokon kívül senki sem tartja nyilván a be- és elköltözőket, a tanyavilágban könnyű eltűnni az embernek az intézmények szeme elől. A város vezetése a migrációs folyamatokat nem tudja kontrollálni, de különböző erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a tanyák, a puszták ne váljanak a város külterületi slumjaivá, ellenőrizhetetlen, esetlegesen kriminalizált tereivé. Ugyanakkor a puszták az intézményekben dolgozók többségének számára is láthatatlan: a városban dolgozó szociális szakemberek többsége szinte soha nem jár a pusztán, nem ismeri az ott élőket, számára az egy idegen és kiismerhetetlen világ. Ez az idegenység és félelem jelenik meg a pusztákra beköltöző, egyöntetűen cigánynak tartott családok megítélésében is.

A beköltözők egyik legrégebbi, legnépesebb és mindenki számára észlelt csoportját a kilencvenes években Ózdról az egyik tanyára települő cigány családok alkotják. A helybeliek és a beköltözők (established-outsider) közötti (Elias–Scotson, 1965) különbségtétel csak több nemzedéknyi idő elteltével, lassan változik, miközben a két csoport közötti határok újraépítése és fenntartása tükrözi az érintkezések gyakoriságát, az egymásról való tapasztalatokat. (Kovács–Vidra–Virág, 2013) Bár a beköltöző családoknak már a harmadik generációja nő fel a településen,

továbbra is idegenként, „ózdiként” tekintenek rájuk, és a róluk kialakított kép a mai napig az „egzotikus vadember” képe, akik mind kulturálisan, mind morálisan teljesen mások, mint az itt élő családok. Az ózdi családok betelepüléséig csak néhány cigány család élt az egész városban. Ezek többnyire a saját vállalkozásukból viszonylag jól élő, „búcsús” cigányok voltak (akik biztos anyagi helyzetük miatt soha nem kerültek kapcsolatba a város intézményeivel, így az intézményekben dolgozók elbeszéléseiben sem jelennek meg), és mellettük néhány napszámos család. Ezért az itt élőknek, az intézményekben dolgozók többségének korábban semmilyen tapasztalatuk nem volt a cigány családokkal való, mindennapi érintkezésről. Napjainkban az ózdi családok megérkezésének emléke a cigánysághoz köthető helyi narratívák egyik legfontosabb eleme. A védőnő még pontos számot is említ: 48 fő, 12 család költözött egyidejűleg a pusztára. Első találkozását az „ózdi” cigányokkal sokszerűen élte meg: a zsúfoltság, sok gyerek, piszok, rendetlenség motívumai jelennek meg elbeszéléseiben. Ugyanakkor a családokkal való rendszeres kapcsolattartás lassan kikezdi a merev határokat, lassan a másfajta moralitásról alkotott kép is átalakul. *„Beélték magukat, rendszeren járnak napszámba”* – mondja róluk ugyanez a védőnő, elismerően.

Hasonlóképpen változik meg a cigányokról alkotott kép az iskolaigazgató elbeszélésében: az iskolában megjelenő idegenek szokásaikban és kulturálisan is nagyon különböznek a helyitől, de a tisztességes napszámos munka elvállalásával változik megítélésük.

„Amikor sok-sok évvel ezelőtt előjöttek ezek a családok Ózdról, akkor helyettesként dolgoztam, és a helyettesi meg a titkársági szoba között nyitva volt az ajtó, jöttek beiratkozni. Rettentően elcsodálkoztam, mikor a két hölgy, anyuka elkezdett vitatkozni, hogy most ki az anyja a gyerekeknek. Nem tudták megmondani. Tehát el lehet képzelni akkor a dolgokat. De, mondom, ameddig az öreg vajda élt, addig rend volt. Hát minden ilyen kultúrában van egy ilyen vajda, egy tekintélyes, általában idősebb tag, aki irányítja a közösséget. Volt itt ilyen bácsi, aki rendszeren tartotta őket, nemigen jártak tolvajkodni, lopni. Mentek napszámba, tisztességesen dolgoztak, a gyerekek tisztességesen viselkedtek.” (iskolaigazgató)

Azokban az elbeszélésekben, ahol korábban volt is valamiféle kapcsolat cigány családokkal, rögtön megjelenik a helyi cigány csoportokon belüli, leggyakoribb különbségtétel: a „mi cigányaink” és a „beköltöző idegenek”.

„Emlékszem gyerekkoromban jött hozzánk a Julinak az anyja dolgozni, hozta a velem egykorú fiát, leültettek minket a dohányba, apa csinálta a komlóból a kisházat és mi ott játszottunk. Azok jöttek rendszeren fűzni, mi is kaptunk kicsi tüt és mi is fűztünk a játék mellett. De anyyi, övelük már ki is hal ez a cigányság. Ótőlük nem kellett félni, ott laktak a földék végén, a krumplinál, nehogy meglopják. És miben laktak azok, olyan kunyhóban, hogy mi kisházat építettünk olyat, csak fából, deszkából, nejlomból, ők meg abban éltek, télen is. Akik idejöttek Ózdról, ez a mindenféle cigány. Mert azok [a helyi cigányok] még elmentek napszámba is, vagy élelemért dolgoztak, és nem csak akkor mentek, amikor nem volt pénz, hanem ha kellett, jöttek. Az ózdiak akkor mennek, ha nincs segély, nincs pénz, mennek, utána meg mutatnak egyet, ha szükség van rájuk, hogy gyertek, mert most is lenne munka.” (családgonozó)

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy bár a generációk óta az egyik pusztán élő, az intézményekkel kapcsolatban álló „ózdiak” továbbra is

egységes csoportként jelennek meg a narratívákban, a helyi napszámok világába való beilleszkedésük okán viszonylag elfogadottak. Ugyanakkor a pusztákra folyamatosan beköltöző szegényeket nemcsak cigánynak gondolják, hanem „veszélyeseknek”, az elbeszélésekben általában kriminalizáltan megjelenő idegeneknek:

„Encsencsről jöttek legtöbben, a gyermekjólétisek oda rendőrrel mennek ki, a postást is rendőr kíséri. Vannak olyan családok, hogy egyszerűen nem lehet megközelíteni a házukat, úgy félnek tőlük. Ezt a faluban nem is nagyon tudjuk, hanem, amikor családi pótlék osztás volt, azon a napon én mindig megdöbentem, hogy mennyien laknak, hogy olyan ismeretlen arcok...” (szociális munkás)

Rászoruló szociális munkások és idősgondozók

Az intézmények és szolgáltatások széleskörű megszervezése és párhuzamos működtetése miatt a két egyházi szociális szolgálat szinte a legjelentősebb foglalkoztató a városban. Alkalmazottaik legtöbbször alacsony iskolázottságú, általában csak általános iskolai végzettséggel, ritkábban érettségivel rendelkező, a helyi munkaerőpiacon nehezen boldoguló középkorú nő, akik többnyire a házi segítségnyújtáshoz szükséges minimális képzést már a munka mellett szerezték meg. Mindkét egyháznál jelentős az idősek házi segítségnyújtását biztosító nők száma, de a szociális anyaoththonban és az idősek otthonában foglalkoztatottak miatt a görög katolikus egyháznál jelentősen többen dolgoznak, mint a reformátusoknál.

„Mi vagyunk a legnagyobb foglalkoztató, hát ez elég szomorú. Az idősek otthonában 33-man vagyunk, az anyaoththonnal együtt 36-an, 80 gondozónő, gondolják el, ez az intézmény 80 házi segítségnyújtónak állást ad, 80 családnak segít fölállni...” (görög katolikus esperes)

„Sokaknak lett munkahelyük, mert szép dolog így, nagyon jól hangzik, hogy az időseket gondozzák, ellátják, ez az egyik oldala ennek a házi gondozásnak. A másik, ami fontos szerintem, hogy munkalehetőséget kaptak, meg valamiképpen egy kis támaszt.” (idősgondozók vezetője)

Azaz a szociális szolgáltatások megszervezésének és működtetésének kettős célja van: egyrészt a rászorulóknak segítése, másrészt – hasonlóan az önkormányzat közfoglalkoztatási politikájához – az arra érdemes szegények segítése a folyamatos foglalkoztatással.

A két egyházi szolgálat közötti, további fontos különbség, hogy míg a református egyház gondozóközpontjának vezetője egy civil (a korábbi „állami” gondozóközpont vezetője), addig a görög katolikus egyház intézményei, az ott dolgozók sokkal közvetlenebb, mindennapi kapcsolatban állnak az esperessel: ő az, aki felügyel minden tevékenységet. Ez a felügyelet nemcsak a szolgáltatások ellátására vonatkozik, hanem az egyházi szolgáltatásokat végzők személyére is. Az itt dolgozók nem egyszerűen foglalkoztatottak, de a helyi egyháznak mint közösségnek is tagjaivá válnak, ami együtt jár a nem számon kért, de elvárt vasárnapi templomlátogatással, az egyháznak tetsző életvitellel és a foglalkozta-

tással járó anyagi biztonságon túl a mindennapos odafigyeléssel, kisebb segítségekkel is.

„Kialakulnak közösségek, azért ez is nagyon sokat számít. Akkor egymásra jobban figyelnek. Volt olyan kolléga, ez karácsonykor történt, hogy nem volt fűtés, nem volt főzés, nem volt semmi ennivaló, megtudták, összeadták neki. Mert jó, hogy van munkahelye, de olyan eladósodása van, olyan sok számlát gyűjtött össze, hogy sok idő, míg kifizeti, fél év, egy év, még ha be is osztja. (...) Majálist tartottunk, az egyháznak van egy tava, nem volt kirekesztés, a dolgozók családostól, gyerekestől jöhetnek, programokat szerveztünk, versenyek voltak, ilyen családi nap volt. Volt szüreti mulatság, farsangi bál, kerékpáros zárán-dokút Máriapócsra.” (szociális gondozó)

Vagyis az egyház nem egyszerűen szervezi a különböző szociális szolgáltatásokat, hanem azért (is) szervezi, hogy a lecsúszó alsó osztály családjainak munkát biztosítson, ugyanakkor az egyházi foglalkoztatáson keresztül integrálja a családokat az egyházi közösségbe is.

Amikor a szociális munkásokat, idősgondozókat kérdeztük az életútjukról, világossá vált, hogy a szociális ellátásban dolgozók többségének nem ez az eredeti szakmája, hogy legtöbbször más lehetőség híján, kényszerből került erre a pályára. A szociális munkások között találunk egykori napközis tanárokat, a már korábban bezárt nevelőotthonban dolgozókat, míg az idősgondozók között még ennél is vegyesebb a kép: volt bolti eladók, tévész-irodisták, kocsmai pultosok és biztosítási ügynökök kötöttek ki a szociális szakmában.

„Munkanélkülin voltam tíz éve. Hároméves lett a fiú, kezdeni kellene valamit. A közelben van ilyen felnőttoktatás, oda beiratkoztam. Mentiünk kocsival és megláttuk esperes urat, megkérdeztük, hogy gyakorlati helyre lenne szükségünk, segítene-e. Mondta, hogy menjünk nyugodtan. Közbe jött, hogy esperes úr indította az idősgondozást. Rendben van, hogy ezt tanulom, de hogy menjek oda egy időshöz? Látásból ismertem az időseket itt a tanyán, de azt se tudtam, hogy kezdjek hozzá. Esperes felírta, hogy na, ide meg ide menjél. Mondták, hogy mehetek. Három éve itt dolgozom. (...) Miután idekerültem dolgozni, esperes úr felvett egy fiatalasszonyt. Két gyerekével járt napszámba, állandóan dolgozott, még vasárnap is ment. Megsajnálta.” (idősgondozó a tanyán)

„Van közte olyan 50 éves gondozónőnk, az egyik tanyán él, és onnan, ha be kell jönni, mert a busz nagyon rosszul közlekedik, akkor kerékpárral jön be. Azt kell mondjam, jobban elvégzi a papírmunkát, mint egy fiatal, szakképzett. Másik a mezőgazdaságban dolgozott, soha nem csinált papírmunkát és most nálunk kezdett el dolgozni, az első 15-ben benne volt, helyesírási hibákkal küszködött és csinálja lelkesen. Szeretik az emberei, valahol ez is számít neki. S olyanok vannak köztük, akik talán nem is nagyon dolgoztak munkahelyen hosszú évek óta, és megfiatalodnak, az az érdekes. Feladata van, nem otthon ül. Másképp mennék be a boltba, másképp szólalnak meg, magabiztosak. Tényleg nagyon sok változás látszik rajtuk.” (idősgondozók vezetője)

Az egyházi szolgáltatóknál dolgozók többsége idősgondozást végez, amely egyrészt gyorsan elsajátítható, csak egy „gyorstalpalóra” és egy kiterjedt, legalább tucatnyi ismerősből álló kapcsolathálózatra van hozzá szükség. Ez egyrészt a szociális szakma végtelen nyitottságának jele: a különböző „szociális munkás” pozíciók betöltéséhez napjainkban nem feltétlenül szükséges felsőfokú szakképesítés. (Bugarszki, 2011) Másrészt a burjánzó szociális szolgáltatásokat a helyi „elit” részéről sem mindenki ismeri el jogos tevékenységként. A nem szociális intézményekben készült

interjúkban gyakran elhangzott érv volt, az „itt már mindenki gondoz mindenkit – de hol van a gyerek és az unoka?”; „vannak fiktív szolgáltatások. Az egész város idős, rokkant lakossága le van fedve – mindenki mindenkit ápol.”

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a szociális szakmában dolgozók egy része nem egyszerűen a munkanélküliség elől menekült a szociális szakmába, hanem ez a lehetőség a teljes lecsúszástól, az elszegényedéstől mentette meg, e lehetőség híján maga is a rászorultak közé tartozna. Azt is mondhatjuk, hogy a szociális szolgáltatások intenzív bővítésének egyik, ki nem mondott célja a csúszásnak indult családok teljes ellehetetlenülésének megakadályozása volt. Ezekben az esetekben a segítő-segített szerep a szociális szolgáltatáson belülre kerül. Miközben a szociális szolgáltatásban alkalmazott maga is segítőként, általában idősgondozóként dolgozik, önmaga is segítségre szorul. De ebben az esetben a segítségkérésnek nincsenek formális, gyakran megalázó hivatalos procedúrái, a rászoruló családnak nem kell az önkormányzatnál, a hivatalban nyilvánosan segélyért folyamodnia, nem lesz hivatalosan rászoruló. A segítség a kollégáktól, a vele szolidáris közösségen belülről, informálisan érkezik.

„Most ismét a munkatársunknál voltunk kinn karácsony után, akinél annyira kifogyott az éléskamra, hogy a fenyőfának a tűlevelével tüzeltek. Nem volt a kamrában semmi! Egy kiló liszt, vagy cukor. És akkor azt közösen, munkatársakkal oldottuk meg.” (idősgondozók vezetője)

Összegzés

Az alföldi kisvárosban és az azt körül ölelő tanyavilágban élő szegények többségükben egykori uradalmi cselédek leszármazottai, akiknek megélhetése generációk óta a mezőgazdasághoz kapcsolódott. A beosztó életmód, a szűkösség mindennapos elviselése biztosította a mindennapi megélhetést, ami azonban a mobilitáshoz, a következő generáció iskoláztatásának biztosításához kevés volt. Az alacsony iskolázottság, az ingázási lehetőségek eltűnése, a mezőgazdasági munkák szűkössége és idényjellege okán az elmúlt évtizedben egyre több család csúszott le a mindennapi gondokkal küszködő szegények csoportjába. Ugyanakkor a helyi társadalmon belül nincsenek nagy társadalmi távolságok, más-képpen fogalmazva a helyi társadalom többségének életében valamilyen szinten jelen van a szegénység. Részben ennek köszönhetően a településen belül nincsenek éles szociális konfliktusok: mivel jelentősebb cigány csoport sincs jelen, a szegénység etnicizálása csak narratívák szintjén jelenik meg, de ott megjelenik. A helyi társadalmon belüli legerősebb törésvonal a tanyákon és a belterületen élők között húzódik, ám ezt az önkormányzat és az egyházak különböző szolgáltatások biztosításával igyekeznek enyhíteni. Az elmúlt években az önkormányzat és az egyházak a közfoglalkoztatás és az alacsony iskolai végzettséget igénylő szociális szolgáltatások, elsősorban az időseknek nyújtott házi segítségnyújtás után járó források maximalizálásával számos olyan, munkahely-jellegű státust teremtett a településen, amely az itt foglalkoztatottaknak nagyon alacsony, de állandó jövedelmet biztosít. A „segélyért munkát” elv illeszkedik a településen élők társadalomtörténeti hagyományaihoz, az

egykori, téves középvezetőkből lett településvezetők elképzeléseire, így annak bevezetése és megvalósítása nem okozott különösebb konfliktust a településen. Az ezért az alacsony jövedelemért elvárt tevékenységek nagyon hasonlatosak azokhoz a kvázi munkákhoz, amelyeket egykoron a termelőszövetkezetekben a teljes foglalkoztatottság látszatának fenntartása érdekében végeztek – ugyanezen emberek szülei vagy nagyszülei. A közfoglalkoztatottak kiválasztása, mint minden településen, itt is szelektív, ugyanakkor elsősorban életmódbeli, életvitelhez, elsősorban az alkoholfogyasztáshoz köthető. Azt mondhatjuk, hogy a településen a közfoglalkoztatásnak és egyes szociális szolgáltatáshoz köthető pozíciók betöltésének egyfajta munkavégzéshez kötött segély jellege van, célja nem a piaci munka világába való visszavezetés, hanem sokkal inkább a családok teljes ellehetetlenülésének megakadályozása. A kvázi munkahelyek megszervezése és működtetése nagyon drága és pazarló eljárás, amely alapvetően az állami újraelosztástól való függőséget erősíti, konzerválja a szegénységet, ugyanakkor a folyamatos foglalkoztatás, a munka világához való kapcsolódás látszata, az egyházaknál pedig speciálisan a szervezeten belüli segítségnyújtás enyhíti a társadalomból való kirekesztettség érzetét és fenntartja a lokális társadalmon belül a tisztas, dolgozó szegényekkel való szolidaritást.

Irodalom

- Ambrus Péter: Alkohol az életmódban In: Ambrus Péter: Dzsumbuj LAZI Kiadó Szeged, 2000. 101–155.
- Bass László – Darvas Ágnes – Dögei Ilona – Ferge Zsuzsa – Tausz Katalin (2007): A szegénység és a kirekesztés változása 2001–2006. *Gyerekesély Füzetek* 3. Budapest, MTA KTI Gyerekegyetem Iroda.
- Bugarszki Zsolt (2011): A jötevi asszonyoktól a fedélemelgető asszonyokig http://szimplacsoport.blog.hu/2011/10/02/a_jotevo_asszonyoktol_a_fedoemelgeto_asszonyokig#more3272006
- Elias, Norbert – Scotson, John L. (1965): *The Established and the Outsiders. A Sociological Enquiry into Community Problems.* London, Frank Cass & Co.
- Erdei F. (1974) [1941]: *A magyar falu. Összegyűjtött írások.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ferge Zsuzsa (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 2002/4.
- Ferge Zsuzsa (2012): Vágányok és vakvágányok a társadalmpolitikában l’Harmattan 2012.
- Koltai Luca – Kulinyi Márton (2013): A közfoglalkoztatást szervezők értékei *Esély* 5. 38–67.
- Kovács Éva – Vidra Zsuzsanna – Virág Tünde (2013): Az etnicitás reprezentációi és mindennapi gyakorlatai In: Kovács Éva – Vidra Zsuzsanna – Virág Tünde: *Kint és bent. Lokális etnicitás a peremvidékeken* Budapest, l’Harmattan 78–111.
- Matyus Alíz – Tausz Katalin (1984): *Maga-ura parasztlak és uradalmi cselédek.* Magvető, Budapest
- Nagy Pál (2013): A cigány magyar együttélés és az érpataki modell In: *Távolodó világaink. Cigány Néprajzi Tanulmányok* 16. Szerkesztette: Szuhay Péter 389–425.
- Rác Katalin (2008): Szociális feladatellátás a kistelepüléseken és a többcélú kistérségi társulásokban In: *Függőben.* Szerk.: Kovács Katalin – Somlyódy Péter Edit. Közigazgatási Olvasmányok 183–210.

- Szalai Júlia (1998): Ami a szegénységben „rég” és ami „új”. In: *Uram! A jogaimért jöttem!* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 55–66.
- Szalai Júlia (2005): A jóléti fogda. In: *Kisebbségek kisebbsége*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 43–94.
- Szalai Júlia (2009): Fórum. A romák integrációja. *Fundamentum*, 2009/2. 39–42.
- Takács Lajos (1964): A dohánytermesztés Magyarországon 1964.
- Timár Judit (1990): Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. *Tér és Társadalom*, 4., 49–62.
- Vidra Zsuzsanna (2013): Önkormányzatok és segélyezettek a workfare szorításában – A szociális segély csökkentésének hatásai a vidéki Magyarországon, 2012. Pillangó Kutatás, Pro Cserehát Egyesület <http://www.pillangokutatas.bffd.hu/kutatasi-eredmenyek/tanulmanyok>
- Virág Tünde (2009): Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településeiben. *Esély*, 20:4 38–54.
- Virág Tünde (2014): Élet a pusztán – a pusztán élő családok. *Alföldi Tanulmányok*, megjelenés alatt
- Zolnay János (2013): Tartós munkapiaci kirekesztés, szegénység és társadalompolitikai válaszok. Pillangó Kutatás, Pro Cserehát Egyesület <http://www.pillangokutatas.bffd.hu/kutatasi-eredmenyek/tanulmanyok>